

**Replikázás az Ésszé a magyarokról
kapcsán**

Csepeli György

Magyar negativizmus

Hozzászólás Hadas Miklós „Mi a magyar?
Újratöltve hetvennyolc év után” című cikkéhez

Szekfű Gyula 1939-ben „Mi a magyar?” címmel megjelentetett egy kötetet, melynek írásai tudományos köntösben a megjelenés idején nagyon is aktuális politikai cél szolgálatában íródtak. A szerzők igyekezete elsősorban arra irányult, hogy megmutassák, mi *nem* a magyar? A politikai cél ugyanis az volt, hogy szellemi fegyvert adjanak azok kezébe, akik Magyarországot Németország halálos öleléséből igyekeztek kimenteni. Ez a cél azonban elmentmondott annak a célnak, hogy Magyarország visszanyerje 1920-ban elveszített területeit, amit Németország segítsége nélkül aligha lehetett volna elérni. Az ellentétes célok szorításában skizoidra sikeredett kötet ezáltal a maga egészében dokumentuma lett a problémának, melyet a szerzők írásaikban megválaszolni próbáltak.

A Szekfű által szerkesztett kötet szerzőinek volt honnan meríteniük. A magyar nemzetkarakterológia gyökerei a 19. század elején kialakult modern nemzeti szemantikai univerzumig nyúlnak vissza, melynek alapjait Széchenyi István fektette le szenvedélyesen polemikus műveiben. Széchenyi feszítette ki a kognitív teret, melyen belül a magyarok mint egy nemzet tagjai önmagukat elképzelték (Kovács 2015).

A „Mi a magyar?” kérdés mára elveszítette 1939-ben húsbavágó aktualitását. Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály 2005-ben hasonló címmel megjelentetett cikkválogatása távolról sem váltott ki akkor visszhangot, mint Szekfűé 1939-ben (Kovács 2007). Hadas Miklós azonban jó érzékkel eleveníti fel a kérdést, melynek politikai és ideológiai vonatkozásai ma már nincsenek, de talán éppen emiatt gyakorlati, empirikus vonatkozásait elfogulatlanul szemügyre vehetjük.

Modern nemzetkarakterológia

A hazai szakirodalomban a nemzetkarakterológia ideológiai elfogultságoktól mentes megközelítése Hunyady György nevéhez fűződik, aki szerzőként, szerkesztőként sokat tett azért,

hogy ez a hányatott sorsú, sokszor félreértelmezett diszciplína a szociálpszichológia egyik meg gondolásra és kutatásra érdemes területként elfoglalja méltó helyét a modern társadalomtudományi diskurzusban (Hunyady 1996, 2003). Hunyady 1970-es években kezdett, s mindmáig töretlenül folytatott, nemzetközileg is úttörő kutatásaiban a nemzetkarakterológiával szemben kritikus szakirodalomban szokásos episztemológiai megközelítéssel szakítva tudásszociológiai alapon közelített a nemzetkarakterológiához. Álláspontja szerint a közgondolkodásban nemzeti karakterként rögzült tudástartalmak a szociálpszichológia kutatási eszközeivel kiválóan kutatható sztereotípiák, amelyeket egy-egy nemzeti csoport tagjai a saját nemzeti csoportjukról és más nemzeti csoportok tagjairól állítanak (Hunyady 2003, 2016). Hunyady és munkatársai vizsgálatainak eredményei sokban egybecsengtek saját vizsgálataim eredményeivel, melyek mind azt mutatták, hogy a magyar nemzetkarakterben, mint minden más nemzeti csoport önjellemzésében, megtalálható az etnocentrizmusra visszavezethető önglorifikálás mintája. Ugyanakkor a magyarok esetében egyedülállóan látjuk, hogy a saját csoport feltétlen szeretete megtörik a történelmi kudarcok számontartásán (Mohács, Világos, Trianon), aminek magyarázatára a 19. század elején a magyar Himnusz szerzője, Kölcsey Ferenc megtalálta a magyar nemzeti diskurzusban nélkülözhetetlen *bal-sors* szót (Csepeli 1992, 2002).

Kopp Mária és Skrabski Árpád 1988 és 2006 között négy egymást követő hullámban (1988-ban, 1995-ben, majd 2002-ben és 2006-ban) országos reprezentatív mintán utánkövetéssel vizsgálták a magyar népesség egészségi állapotát, melybe beleértették a lelki tényezőket is. A Hungarostudy néven futó kutatás eredményei összefoglaló tanulmánykötetben is megjelentek *Magyar lelkiállapot 2008* címmel. Az adatok szerint a magyarok még nem igazán küzdöttek le evolúciós örökségüket. A vérségi kötelékek összetartják őket, de családon belül is szélsőségesen individualisták, a családon túli világban pedig senkiben sem bíznak. A biztonságot mindenképp fölé helyezik, ami nem meglepő, mivel leküzdhetetlenül szoronganak (Kopp 2008).

Legújabbán Ladányi János tett kísérletet az öngyilkosság, az alkoholizmus, a kábítószerhasználat, a halandóság szociológiai adatai alapján a magyar társadalom nemzeti lelki sajátosságainak karakterizálására, melyeket összességükben „önpusztító nemzeti habitusként” jelölt meg (Ladányi, 2015).

Bármilyen társadalmi nagycsoportól van szó, minden esetben érdemes számba venni, hogy a csoport egészének jellemzésére igényt tartó tulajdonság voltaképpen kikre vonatkozhat a csoport tagjai közül. Vannak tulajdonságok, ahol ez a kérdés fel sem tehető, mivel a szóban forgó tulajdonság teljes egészében a képzelet műve, szintizta kitalálás (Langmuir 1999). A másik véglet, amikor olyan tulajdonságokról beszélünk, amelyek az adott csoport minden tagját jellemzik – de csak őket, más csoportokban a tulajdonság elő nem fordul. A harmadik típus, amikor a tulajdonság csoportspecifikus, más csoportokban nem tapasztalható, ám az adott csoporton belül csak egy kisebbség körében fordul elő. A csoporttulajdonságok negyedik típusa minden csoportban előfordul, de különböző arányban. Ez esetben az adott tulajdonság egyes csoportokban gyakrabban, más csoportokban ritkábban jelentkezik. Végül említenünk kell az ötödik tulajdonságtípust, mely szintén teljesen általános, minden csoportban tapasztalható, de az eloszlás különböző (Allport 1977).

A hétköznapi nemzetkarakterológiai elképzelésekben mindegyik csoporttulajdonság előfordulhat. A legtöbb tulajdonság persze minden csoportban megtalálható, de nem azonos gyakorisággal. Lényegesebb, hogy a csoporttulajdonságokra vonatkozó elképzelések, mint

azt a nemzeti sztereotípiák kutatásából tudjuk, felettebb értékterhesek. A szavak, melyek megfogalmazásukat lehetővé teszik, pozitív vagy negatív hangzásúak. Nem mindegy, hogy egy csoportot „kapzsinak” vagy „takarékosnak” tartanak, miközben a tulajdonság ugyanaz.

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy – a magyar nemzetkarakterológia Zrínyi Miklósig visszanyúló szellemi hagyományaira támaszkodva, a legújabb korban végzett szociálpszichológiai és szociológiai eredményeket figyelembe véve, az értékterhes asszociációkat kiszűrve – egy gondolati repertoárt adjunk, melyből merítve ki-kí választ adhat a „Mi a magyar?” kínzó kérdésére.

Kelet-közép-európai nyomorúság

Ladányi János könyvének vitájában Szelényi Iván vetette fel, hogy mielőtt vállalkoznánk a magyar társadalom lelkiállapotának jellemzésére, meg kell vizsgálnunk, mennyiben vonatkoztathatók megállapításaink a magyarokra mint történelmileg, nyelvilag, kulturálisan megkülönböztethető nemzeti csoportra, s mennyiben érvényesek a megállapítások azokra a nemzetekre, amelyek Európa ugyanazon régiójában élnek, mint a magyar nemzet.

A „Mi a magyar?” kérdést csak akkor tudjuk jól megválaszolni, ha előbb választ tudunk adni a „Mi a közép-európai?” kérdésre. E kérdés megválaszolásához jó kiindulás Bibó István, aki szerint Magyarország a többi kis kelet-közép-európai országgal osztozott az általa „nyomorúságnak” nevezett sorson, ami a nemzeti aspirációk politikai realizációjának megkésettését, az évszázadokon át tartó birodalmi alávetettséget jelentette. A Habsburg, az Orosz és az Oszmán Birodalmak alattvalóiként a kis kelet-közép-európai népek szemében az állam, melyhez tartoztak, idegen maradt, vele szabad adófizető polgárként nem azonosulhattak. Idővel a nemzetállami függetlenséget elérték, de nem saját erőből, hanem a világpolitika kiszámíthatatlan sakkjátszmái eredményeként. A nyugat-európai társadalomszerveződés lényegét képező polgári szabadságjogok az egyes nemzeti társadalmakban nem tudtak meggyökerezni, az élet, a tulajdon, a meggyőződés biztonsága nagyon is kétséges maradt. A második világháborút követően a délszláv népek állama kivételével az egyes kelet-közép-európai kisállamok – függetlenül attól, hogy a győztesek vagy a vesztesek oldalán érte őket a háború vége – mind a Szovjetunió befolyási övezetébe kerültek, ami korlátozta nemzeti szuverenitásukat, felerősítette bennük a kelet-európai társadalomszerveződési mintára jellemző hierarchikus, antidemokratikus velleitásokat (Bibó 1986).

Szűcs Jenő Európa három fejlődési régiójáról írt esszéjében világosan kijelöli Magyarország helyét az Európa nyugati és keleti régiója közötti térségben, melynek fejlődése 1000 körül a nyugati, szabadságelvű társadalomszerveződési minták szerint alakult, de ez a fejlődés 500 évvel később megtört. Létrejött egy köztes régió, melyben vegyültek a nyugat-európai és a kelet-európai társadalomszerveződési és politikai kulturális minták. Az alávetettség elve szerint működő kelet-európai társadalomszerveződés 1945-ben települt teljes erővel vissza a közép-európai régióra, s benne Magyarországra. Szűcs Jenő keserűen írja, hogy a jaltai egyezményvel visszatért az Európát korábban kettészelő Kelet–Nyugat határ, „mintha csak Sztálin, Churchill és Rooseveltnél gondosan tanulmányozták volna a Nagy Károly-i status quót a császár halálának 1130. évfordulóján” (Szűcs 1981: 315). A vasfüggöny lebontásával 1989-ben megnyílt a lehetőség arra, hogy Közép-Európa újra Nyugat-Európa részévé váljon, de ez a lehetőség mindegyik kelet-közép-európai országban a mai napig nyitott. A European Values Study és a European Social Study keretében végzett kutatások eredményei azt

mutatják, hogy a nyugati társadalomszerveződésben kulcsfontosságú bizalom, autonómia, kockázatvállalás értékei rendre magasabb elfogadottságot mutatnak Európa nyugati és északi régióiban, szemben a kelet-közép-európaiak körében gyakori etatizmussal és biztonságkereséssel (Csepei és Prazsák 2011).

Magyarok

Tolsztoj mondta, hogy „minden család a maga módján boldogtalan”, s a nagy orosz író parafrázálva mondhatjuk, hogy minden kelet-közép-európai kis ország a maga módján nyomorúságos. A kelet-közép-európai nyomorúság magyar alakzatát keresve Széchenyi Istvánhoz kell fordulnunk, aki 1830-ban megjelent *Hitel* című könyvében drámaian szembesítette a magyar Seint a magyar Sollennel, megállapítva, hogy „A' Magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene” „A' Magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményi engednék” s „A' Magyar gazda ma nem viheti mezeit a' lehető legmagasb virágzásra” (Széchenyi, 1830. 41, 61,76).

Széchenyi könyvének leggyakoribb szava a „nem”, ami nem a pusztá tagadás, hanem beteljesítésre felszólító sokféle hiány szava. A sokféle hiány legfontosabbika a hitel hiánya. Németh László vette észre éles szemmel, hogy Széchenyi számára a hitel nem elsősorban közgazdasági, hanem szociálpszichológiai kategória. Maga Széchenyi is úgy látja, hogy a hitel hiánya „minden erkölcsi romlottság s lelki aljasodás egyik fő oka” (Széchenyi 1830: 25).

A kelet-közép-európai nyomorúság magyar „hozzáadott értéke” a negativizmus kínzó jelenléte, mely Zrínyi Miklóstól Hankiss Elemérig minden magyar nemzetkarakterről gondolkodó írásaiban újra meg újra felbukkan, s Hadas Miklóst is láthatóan izgatja, foglalkoztatja.

A tér és az idő

A Nagy Magyar Alföld a török hódoltság előtt virágzó kultúrtáj volt, ahol zavartalanul épült és szépült a feudalizmus. A hatalmas sík terület telis-tele volt városokkal, falvakkal, román és gótikus stílusban emelt templomokkal. Az Oszmán Birodalom 150 éves térfoglalása következtében minden elpusztult. Mocsaras pusztaság jött létre, amelyből pár sárral-földdel tapasztott óriás mezőváros emelkedett ki, melyek lakói gondosan ügyeltek arra, hogy mind a töröknek, mind a „németnek” fizessenek adót. A törököt a Habsburgok zászlója alatt egyesült európai seregek végül kiverték, de az Alföld pusztá maradt. Akik itt élnek, azok a Semmivel szemben kénytelenek önmagukat meghatározni, amit csak a szilaj erő, a kíméletlen önzés, a később tárgyalandó barbarizmus tesz lehetővé. Mint Móricz írja a *Barbárok* című elbeszélésben: „körülöttük a nagy ég, semmi más, mert az égen csak kerengtek a felhők, de a földön nem volt más, csak a tücskök peregetek”. (Móricz 1964: 26). A fizikai pusztá a magyar lélek számára metafizikai pusztaság, melyben minden és mindenki elveszti léte értelmét. Jancsó Miklós és Tarr Béla filmjei hipnotikus erővel adják vissza a pusztai lét metafizikai ürességét.

A pusztai lét ideje nem az emberé. A napszakok, az évszakok változnak, de aki a pusztában él, annak nincs tegnap, ma és holnap. A pusztai ember az örök pillanat idejében él, ráér. Pató Pál (és kelet-európai rokona, Oblomov) soha nem siet, mert nem késik le semmiről.

A kollektív Másik tagadása

A negatívizmus első dimenziója a kollektív Másik tagadása, mely leküzdhetetlen idegenség-élményt és meg nem értettséget hoz magával az „Egyedül vagyunk” dermesztő, szorongató érzése által uralt, ellenségesnek látott világba. A magára maradás szellemét fejezi ki a barokk korból származó szállóige, „Extra Hungariam non est vita”, mely azóta is elevenen él a közgondolkodásban.

A kollektív magányérzet nem alaptalan. A magyar nyelv szigetként különül el a környező népek által beszélt indoeurópai nyelvek tengerében. Bár a magyar nyelv szavainak túlnyomó többsége más nyelvekből átvett, a különleges nyelvtan jóvoltából a magyar nyelv szelleme is különleges. Ha Heideggernek igaza van abban, hogy „a nyelv a lét háza”, akkor joggal mondhatjuk, hogy a magyarok szellemi házában nincsenek ablakai, melyeken ők kiláthatnának, s a nem magyarok beláthatnának. A Magyarországon élő magyarok többsége idegen nyelven nem ért, nem beszél, s ahol az 1920 után kisebbségbe szakadt magyarok helyben többségben vannak, ott sem beszélik az állam nyelvét, melynek kötelékébe akaraton kívül kerültek.

Az anyanyelv házába zárva törvényszerűek a meg nem értettség, a sértődékenység, a Másik hibáztatása, a panaszkodás és a szemrehányás tünetei, melyeket együttvéve „kollektív áldozati identitásnak” neveznek (Mészáros, Vámos és Szabó 2017). A sok kutató által több évtizeden át vizsgált magyar outgroup-kép eredményeit összegző modell azt mutatja, hogy a magyar outgroup-kép tartós elemei a xenofóbia, az antiszemitizmus és a romaellenesség, melyeket a kirekesztő nacionalizmus tart össze (Kende, Nyúl és Hadarics 2018).

A saját test tagadása

A kollektív Másik tagadása révén a saját kollektív identitás elveszíti ellenpontját, s a Semmi szorongató terébe kerül, ahonnan nincs más kivezető út, csak a siettetett halál. A magyarok korán halnak. Ladányi János könyvében bőségesen dokumentálja a magyar népességben elterjedt önpusztító gyakorlatokat, melyek ugyan minden nemzeti populációban előfordulnak, de a nemzetközi összehasonlító statisztikák szerint a körülöttünk élő népekhez képest a magyarok körében jóval gyakoribbak ma éppen úgy, mint voltak a múltban. A saját test tagadásának leginkább szembeszökő módja az öngyilkosság, mely a magyar férfiak körében különösen gyakori. Az öngyilkosság indirekt változata az alkoholizmus, mely ugyancsak járványként pusztít a magyar társadalomban, szintén javarészt férfiak közül szedve áldozatait. A lappangó alkoholizmus azonban a nőket is sújtja. A dohányzás mindkét nem testét ronsolja. A nyílt és rejtett szerhasználat tetet és lelket ronsoló hatásai közismertek, de ez nem tartja vissza a fiatalokat a kábítószer-használattól, amit az idősebbek gyógyszerhasználatnak álcáznak. Nem válogat a magyar férfiak és nők között az evési zavarok okozta elhízás, mely a korai halálozáshoz vezető betegségek egyik fő oka. A zsír, hagyma, paprika szentháromsága által uralt magyar konyha több áldozatot szed, mint ezernyi népbetegség.

Bár a magyar népesség kihalása Herder baljós megjegyzése ellenére nem várható, figyelmeztető jel, amit a kihaló népek eseteit tárgyalva Darwin felvetett, a termékenység csökkenése a magyarok körében, éljenek Magyarországon vagy Magyarország határain kívül. (Darwin 1961: 239). Illyés Gyula 1933-ban írt úti jegyzeteiben rögzítette a megszületni nem engedett gyermekek miatti demográfiai pusztulás riasztó képeit az Ormánságban, melyek 80

év múlva ugyanott és a magyar vidék más helyein éppúgy aktuálisak, mint voltak rögzítésük idején (Illyés 1933).

A sarcmentalitás

A szociálpszichológiai értelemben vett hitel kapocs a hitel nyújtója és felvevője között, aki-ben megvan a képesség arra, hogy bizalmat ébresszen maga iránt, elhitesse, hogy képes lesz visszafizetni a kölcsönt. A hitelképesség mentalitás, mely a siker valószínűségét sugallja a másoknak. A hitelhiány a hitelmentalitás hiányát is jelenti. A hitelmentalitás fordítottja a sarc-mentalitás, mely a negatív önbemutatáson alapuló önvédő stratégia. Akinek idegen az állam, melyben él, idegenek az embereket, akikkel nincs közvetlen, erős kapcsolatban, az javai védelmében olyan képet mutat magáról, mely szerint tőle már nincs mit elvenni, őt nem lehet tovább adóztatni. Míg a hitelmentalitás a sikerességet sugározza, addig a sarc-mentalitás baljós önbeteljesítő jóslatként a kudarc stigmáit hívja elő. A sarcmentalitásból fakad a bizalmatlanság és a gyanakvás mind az emberekkel, mind pedig az intézményekkel szemben. A siker gyanússá válik. A kiemelkedő, jól teljesítő személyek és csoportok sikereinek delegitimálására az irigység széles eszköztára szolgál, melynek minden egyes eleme azt igazolja, hogy a másoknak azért megy jól, mert lop, rabol, csal, kiszorít (Székelyi, Örkény, Csepeli és Barna 2005).

A közösség tagadása

A negativizmus ragálya magával ragadja a nemzeti közösséget, melyben a közösség működésének biztosítására hivatott normák szabályozó ereje meggyengül, a közösségi élet fenntartásához szükséges értékek elhalványulnak. A negatív magyar önreprezentáció különleges dokumentuma a Himnusz, melynek szövege hemzseg a magyar észnek nem, de az idegen észnek annál inkább feltűnő agresszív és destruktív jelentést hordozó szavaktól. Sehoh a világ más országaiban nem találunk a magyar Himnuszhoz hasonló nemzeti himnuszt. A nemzeti himnusz fő feladata a nemzeti érzés ébresztése, a pozitív nemzeti identitás erősítése, a lelkesítés, mozgósítás (Csepeli és Örkény 1997). A magyar Himnusz nem ilyen (Hankiss 1985). Kulcsmotívumai a bűn, a balsors, a veszteség, a vereség, a megvertség leverő érzései. A magyar had még akkor is „bús”, ha győz. De többnyire nem győz. A vert magyar had csont-halmain a hódító győzedelmi éneke hangzik. Ha nem elég a külső erők által elszenvedett vereségből, ott a belső széthúzás, aminek köszönhetően a haza magzata miatt lesz magzata hamvvedre. Az üldözött hiába bújik el, mert kard nyúl barlangjába, s ha szertenez, nem lát mást, mint vérözönt és lángtengert. Ahol vár állt, most kőhalom, mindenütt halálhörgés, siralom, könny, rabság, árvaság, tengernyi kín. Egy kutatócsoport hat ország (Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Kanada, Németország, Lengyelország, Magyarország) himnusza szavainak érzelmi konnotációi és az adott ország öngyilkossági rátája között együttjárás talált: minél több pozitív szó volt a himnuszban, az öngyilkossági ráta annál alacsonyabb, s minél több negatív szó volt a himnuszban, az öngyilkossági ráta annál magasabb volt (Voros, Osvath, Vincze, Pusztay, Fekete és Rihmer 2016).

Nemzetközi összehasonlításban páratlan a magyar gyázkultúra. A minden évben visszatérő, a közösségi identitást erősíteni hivatott nemzeti ünnepek egy kivétellel a Himnusz által teremtett negatív, tragikus érzést kondicionálják. A „nemzeti naptár” február 25-én kezdődik, a Kommunizmus Áldozatainak Emléknappal. Március 15-e az 1848-ban kitört

forradalom és nemzeti függetlenségi harc emléknapja, melynek megünneplése nem feledtetheti, hogy 1849-ben a szabadságharc elbukott. A következő emléknap április 16., amikor a magyarországi holokauszt áldozatairól emlékeznek meg. Június 4-e a trianoni békeszerződés aláírásának napja, ami a történeti Magyarország megsemmisülésére emlékeztet. Október 6-a az 1848/49-es szabadságharc bukásának napja, mely minden évben, újra meg újra emlékeztet a világosi fegyverletétel fájdalmára, a Pesten kivégzett gróf Batthyány Lajos miniszterelnökre és az Aradon kivégzett 12 tábornokra. Három hét sem telik el, s már következik október 23-a, a szovjet megszállás ellen kitört nemzeti forradalom emléknapja. November 4-én ennek a forradalomnak a leverésére emlékezünk. Antall József, a rendszerváltozást követően megrendezett első szabad választás után felállt kormány miniszterelnöke bölcsen döntött, amikor az egyetlen pozitív emléknapot, az államalapító Szent István király napját tette meg nemzeti ünnepé.

Akik az „itt élnek, halnod kell” maximán alapuló örömtelen társadalmi szerződést nem tudják, vagy nem akarják vállalni, azok kilépnek a közösségből, elhagyják a földet, ahol születtek, idegenné válnak mind ott, ahova mennek, s mind ott, ahonnan elmentek.

Az öngyilkosok, száműzöttek, vértanúk emlékének ébren tartásáról nemcsak a gyászünnepnek gondoskodnak. Hajdanvolt testüket mauzóleumok őrzik, testi megjelenésüket szobrok, szoborcsoportok jelenítik meg. Az 1514-ben kitört jobbágyfelkelést vezető Dózsa Györgyöt legyőzői, a magyar nemesek tüzes trónra ültették, majd testét alvezéreivel felfalatták. Szobra, két oldalán felfalóival, a budai Vár alatti téren áll. Kirívó példa a budapesti Kossuth téren látható szoborcsoport, mely az első független magyar kormány tagjait ábrázolja, élükön Kossuth Lajossal, akitől balra Esterházy Pál, Klauzál Gábor, Eötvös József, Széchenyi István, míg Kossuthtól jobbra Batthyány Lajos miniszterelnök, Szemere Bertalan, Deák Ferenc és Mészáros Lázár állnak. A szoborcsoporton látható alakok rendkívül lehangoltak, ami a későbbiek során történtek ismeretében nem meglepő. Batthyány Lajost kivégezték, Széchenyi és Szemere megőrült, Kossuth és Mészáros száműzetésbe kényszerült, Esterházy Pál elpazarolta vagyonát, s gondokosság alá helyezve halt meg. Klauzál, Eötvös és Deák sorsa szerencsésebben alakult, mindhárman épen átvészelték a szabadságharc bukását. Deák nélkül nem jöhetett volna létre a kiegyezés, Eötvös pedig kultuszminiszterként alkotott maradandót. Kultuszuk azonban nem nekik, hanem a veszteseknek van.

A bőség zavarával küszködik, aki fél akarja sorolni a nemzeti közösség múltjának tragikus eseményeire emlékeztető helyeket Magyarország határain belül és a határokon kívül. Magyarország jelenlegi határain belül látható Mohács „hósvértől pirosult gyásztere”, ahol 1526-ban meghalt II. Lajos király, s vele vége lett a független magyar államnak. Emlékmű áll a muhi csata helyszínén, ahol a tatárok arattak elsőprő győzelmet IV. Béla király serege felett. Romániában, Arad mellett van a vesztőhely, ahol 1849. október 6-án 12 magyar tábornokot végeztetett ki I. Ferenc József. Különösen szívbe markoló a Voronyezs melletti magyar katonai temető, ahol a második világháború idején a Donhoz kivezényelt, s ott megfagyott, elesett katonák és zsidó munkaszolgálatosok sírjai sorakoznak. Az olaszországi Isonzó mentén 10 temető sorakozik, melyek mindegyikében az első világháborúban elesett magyar katonák testei porladnak.

A magyar nemzeti emlékezet telis-tele van ellentmondásokkal, melyek feloldását Bibó „hamis realizmusnak” nevezi. Erdész Ádám egy remek tanulmányban írja le, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia fennállásának idején a gyulai polgárok hogyan voltak képesek arra a képtelenségre, hogy egyidejűleg művelték a száműzött Kossuth Lajos és száműzője, I. Ferenc József kultuszát (Erdész 2017).

A társas viselkedés magyar mintáját Karácsony Sándor a „mellérendelésben” látja, mely sem nem együttműködés, sem nem versengés (Karácsony 1985). A mellérendeltség terében az egyén egyedül önmagára számíthat, mint azt láttuk a pusztai ember esetében, aki látja a másikat, tudja, hol van, de csak magával törődik, semmibe véve a másik szempontjait. A magyar interakciót Hankiss Elemér „társadalmi csapdaként” írja le, melyben mindenki jól akar járni, de végül senki sem jár jól. A potyautasság kezdetben vonzó opciónak tűnik, de ahol mindenki potyautas, és senki sincs, aki másokért vállal áldozatot, ott törvénytörően bekövetkezik a csőd. Ugyancsak Hankiss Elemér írta le az üres individualizmus jelenségét, mely látszólag hasonlít a nyugati társadalomszerveződés működéséhez nélkülözhetetlen individualizmushoz, de hiányzik belőle a tartalom, a közösségi szempont. A nyugati individualizmusban az egyén a közösségből meríti erejét, melynek tagja. A nyugati polgár ad, hogy kaphasson. A sarcmentalitástól áthatott magyar polgár csak kapni akar, adni nem.

Az évtizedek óta végzett hazai értékszociológiai vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a magyar társadalomban a normák és az értékek szabályozó ereje rendkívül gyenge. A magyar társadalom tagjai nem bíznak a jogban, inkább azt a meggyőződést vallják, hogy annak van igaza, akinek hatalma van, és aki vinni akarja valamire, rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon (Tóth 2009; Spéder, Paksi és Elekes 1998).

Az üres individualista számára egyetlen érték van: a túlélés, minden áron. A családok történetébe beégett, nemzedékről nemzedékre mémként átörökített tapasztalat azt mutatja, hogy soha, senkiben és semmiben nem lehet megbízni. Csak az élte túl a háborút, az üldöztetést, a jogfosztást, a kirekesztettséget, aki – mint Molnár tizedes a Tizedes és a többiek című filmben – egyes-egyedül önmaga életének megtartására fókuszált. Ez csak akkor lehetséges, ha a személy látótéréből teljesen eltűnnek a bajban, inségben lévők, a szenvedők, a segítségre szorulóak. Ami marad, az a barbarizmus.

Móricz Zsigmond Barbárok című elbeszélésében ezt az erkölcsi vákuumot hozza testközelbe. Az író szívtelen szavakkal írja le, ahogyan két juhász a pusztában agyonver egy másik juhászt és fiát pusztán a rézzel vert szíjáért meg háromszáz birkájáért és két szamaráért. Ugyanott, ahol a novella fiktív esete játszódik, az Alföld Tiszazugnak nevezett térségében, az első világháborút követő években legalább száz férfi halt meg egy több éven át zajló gyilkosságorozatban. A gyilkosságokat a fölöslegessé vált férfiak ellen asszonyaik egy innovatív bába által kevert arzenes leves adagolásával követték el mindenki szeme láttára (Mátay 2017).

A magyar társadalomra kirívóan jellemző szolidaritáshiány magyarázza a kisebb és nagyobb bajokban segíteni képes mindennapi hősök hiányát, amit nem ellensúlyozhatnak a Nemzeti Galéria történelmi tárgyú festményein látható hős férfiak és nők, a köztéri világháborús emlékművek bronzba öntött nudista férfitestjei. Az evolúciós biológia nyelvén fogalmazva, a magyar társadalomban túl kevesen vannak a parókiális altruisták, akik önfeláldozása nélkül romlanak a csoport egészének túlélési esélyei (Smith és Szathmáry 1997). A parókiális altruizmus megjelenését az is akadályozhatja, hogy a magyarok inkább tudják a választ a „Mi a nem magyar?” kérdésre, mintsem meg tudnák mondani, hogy kik ők, s mit akarnak. A „széthúzás” Széchenyi óta jól ismert nemzetkarakterológiai toposza a nemzeti kohézió belső erőinek hiányára utal.

Az üres individualizmus komoly versenylőny azoknak, akik boldogulásukat nem a magyar közösségi térben, hanem azon kívül, a normákhoz, szabályokhoz szokott társadalmakban keresik. Ami itthon anomia, az a külvilágban kreativitás és innováció.

Nietzsche a cselekvő és a szenvedő igeragozás paradigmáiban az emberi sors egymástól szögesen különböző kétféle mintáját látja. A cselekvő paradigma a szuverén embert állítja középpontba, aki maga választ jó és rossz között, övé az öröm, ha sikere van, s övé a felelősség, ha tette kudarcos. A szenvedő paradigma az embert számára külső, általa ellenőrizhetetlen és átláthatatlan erők játékterébe helyezi, ahol a cselekvő nem azt teszi, amit akar, hanem azt, amit a körülmények megcselekedtetnek vele. A magyar nemzeti érzés- és tudatvilág sajátosságait feltáró, a múlt század hetvenes éveiben végzett első vizsgálatok is azt mutatták, hogy a magyarok önmagukat egy olyan térben látják, ahol nekik segítenek vagy (többnyire) ártnak, de ők nem segítenek s nem ártnak senkinek (Csepeli 2002).

A magyar negativizmus alapvető oka a szuverenitás hiánya, mely mind a közösség, mind az egyén esetében lehetetlenné teszi, hogy a cselekvők önmagukat tetteikért felelősséget vállaló, autonóm cselekvők szerepében lássák. Akár áld, akár ver, az mindig a sors kezétől van, sosem a szuverén cselekvőtől, aki, ha kell, farkasszemet néz a sorssal. A szenvedő paradigma szerint cselekvők, ha választhatnak is, nem látnak mást maguk előtt, mint a rossz és a még rosszabb alternatíváit.

A szenvedő paradigma eltorzítja a kollektív kognitív teret, melyet Bibó István pontos meglátása szerint a valószínűségek felcserélése jellemez (Bibó 1986). A csodavárás a lehetetlent tartja lehetségesnek, pusztán azért, mert kívánatos. A hisztérikus vakságban pedig a lehetséges tűnik lehetetlennek, pusztán azért, mert nem kívánatos. Az eredmény a kollektív kudarcélmények örök visszatérése, melyből nincs tanulás. A kudarcok oka mindig a Másik (Gyarmati, Lengvári, Pók és Vonyó 2013).

Külön nehézség forrása a „kis” jelző által felébresztett kognitív disszonancia, melynek redukciója a „nagyság” önkényesen megválasztott dimenzióiba való meneküléssel lehetséges. Egy kis nemzet lehet nagy, ha az olimpiákon megnyert érmek számát, a vadászaton lelőtt szarvasok agancsainak méreteit vagy egyéb, empirikusan ellenőrizhetetlen teljesítményeit vesszük alapul.

A külső szempont tudomásul nem vétele

Az eltorzult és beszűkült kollektív kognitív tér nem enged be cáfoló külső információt, csak olyat, mely beleillik a disszonanciákat kiküszöbölő önigazoló mintába. Ami a mintába nem illik, az a külső vagy belső ellenség műve. A magyarázatot készen szállítják a bűnbakok, a kitalált összeesküvések. Az önirónia, a humor, az önkritika sértőnek, tiszteletlenségnek számít. A saját nemzeti szempontok kizárólagossága ellehetleníti a más nemzetekkel való kölcsönösen előnyös együttélést, melynek alapvető feltétele lenne annak megismerése, hogy a saját nemzetet hogyan látja a másik.

Terápia

A negativizmus bajaiból Széchenyi receptjét követve lábolhatnánk ki mi, magyarok, akik szerint meg kell tanulnunk hinni és hihetni egymásnak. El kellene hinnünk, hogy igaza van, amikor azt mondja, hogy „a Hit olly part, melyre végre még az is elérkezik, ki annak hazájába soha nem is lakott, és rossz tettei és bűnei ötet inkább az élet fürgetegei közt tartották, hol szédítő örömek, kincsek, és álmagasztalásokba merülve még az is nyughatik eltompulva

egy darabig, kinek lélekismerete nem tiszta, de kinek annál keserűbb egykori felébredése!” (Széchenyi 1830: 156). Eljött a felébredés ideje.

Hivatkozott irodalom

- Allport, Gordon W. (1977): *Az előítélet*. (Fordította: Csepeli György.) Budapest: Gondolat.
- Babits Mihály (1939): A magyar jellemről. In *Mi a Magyar?* Szekfű Gyula (szerk.). Budapest: Magyar Szemle, 37–86.
Interneten: http://mtdportal.extra.hu/books/szekfu_gyula_mi_a_magyar.pdf.
- Bibó István (1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In uő *Válogatott tanulmányok*. 2. kötet. Budapest: Magvető, 186–265.
- Csepeli György és Örkény Antal (1997): The Imagery of National Anthems in Europe. *Canadian Review of Nationalism* 24(1–2): 33–41.
- Csepeli György (1992): *Nemzet által homályosan*. Budapest: Századvég.
- Csepeli György (2002): *A nagyvilágon e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970-2002*. Budapest: Józsefvég.
- Csepeli György és Prázsák Gergő (2011): El nem múltó feudalizmus. *Társadalomkutatás* 29(1): 63–79.
- Darwin, Charles (1961): *Az ember származása és a nemi kiválasztás*. (Fordította: Katona Katalin.) Budapest: Gondolat.
- Erdész Ádám (2017): *A Kner család és más történetek*. Budapest: Osiris.
- Gyarmati György, Lengvári István, Pók Attila és Vonyó József (szerk.) (2013): *Bűnbakok minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Budapest: Kronosz.
- Hankiss Elemér (1979): *Társadalmi csapdák*. Budapest: Magvető.
- Hankiss Elemér (1985): *Diagnózisok*. Budapest: Magvető.
- Hunyady György (1996) *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Hunyady György (szerk.) (2003): *Nemzetkarakterológiák. Rónay Jácint, Hugo Münsterberg, Kurt Lewin írásai*. Budapest: Osiris.
- Hunyady György (2016): *Jelentörténeti szociálpszichológia*. Budapest: Eötvös.
- Illyés Gyula (1933): Pusztulás. Úti jegyzetek, *Nyugat* (17–18). Interneten: <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00562/17577.htm>.
- Karácsony Sándor (1985): *A magyar észjárás*. Budapest: Magvető.
- Kende Anna, Nyúl Boglárka és Hadarics Márton (2018): *Motivational and Ideological Underpinnings of Antigypsism and Antisemitism in Hungary. Meta-Analysis and Online Survey*. EVZ Funding Programme Facing Antisemitism and Antigypsism.
- Kovács Gábor (2007): Mi volt a magyar 1939-ben, és mi 2005-ben? A nemzetkarakterológia problémája tegnap és ma. *Magyar Tudomány* 167(3): 301–309. Interneten: <http://epa.oszk.hu/00600/00691/00039/pdf/301-309.pdf>.
- Kovács Gábor (2015): A volgai harcos este az orosz medvével, a gall kakással és az angol bulldoggal. *Nemzetkarakterológia és modernitás. Liget* 28(8): 95–109. Interneten: <https://ligetmuhely.com/print/2015-08-LIGET-folyoirat.pdf>.
- Kopp Mária (szerk.) (2008): *Magyar lelkiállapot. Esélyerősítés és életminőség a magyar társadalomban*. Budapest: Semmelweis Kiadó.
- Ladányi János (2015): *Önpusztító nemzeti habitus*. Budapest: L'Harmattan.
- Langmuir, Gavin L. (1999): Kísérlet az antiszemitizmus definíciójára. In *A modern antiszemitizmus*. Kovács András (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 62–80.
- Mátay Mónika (szerk.) (2017): *Méregkeverők*. Budapest: Libri.
- Mészáros Noémi Zsuzsanna, Vámos Eszter és Szabó Zsolt Péter (2017): Sérülékeny identitás. A kollektív áldozati tudat pszichológiai hatásai. *Magyar Pszichológiai Szemle* 72(3): 345–379. Interneten: <https://doi.org/10.1556/0016.2017.003>.
- Móricz Zsigmond (1964): Barbárok. In *Regényei és elbeszélései*. 11. Budapest: Magyar Helikon, 263–274.
- Romsics Ignác és Szegedy-Maszák Mihály (szerk.) (2005): *Mi a magyar?* Budapest: Rubicon-Ház Bt.
- Spéder Zsolt, Paksi Borbála és Elekes Zsuzsanna (1998): Anómia és elégedettség a 90-es évek elején. In *Társadalmi riport 1998*. Kolosi Tamás, Tóth István György és Vukovich György (szerk.). Budapest: TÁRKI, 490–513. Interneten: <http://old.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a882.pdf>.
- Smith, John Maynard és Szathmáry Eörs (1997): *Az evolúció nagy lépései*. Budapest: Scientia.

- Széchenyi István (1830): *Hitel*. (Reprint.) Pest: Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István Könyvnyomtató Intézete.
- Székelyi Mária, Örkény Antal, Csepeli György és Barna Ildikó (2005): *A siker fénytörései*. Budapest: Sik.
- Szűcs Jenő (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. *Történelmi Szemle* 24(3): 313–359. Interneten: http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/tsz/tsz1981_3/szucs.pdf.
- Tóth István György (2009): *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom érték szerkezetében*. Budapest: TÁRKI.
- Viktor Voros, Peter Osvath, Orsolya Vincze, Katalin Pusztay, Sandor Fekete és Zoltan Rihmer (2016): Word Use and Content Analysis of the First Verses of Six National Anthems: A Transcultural Aspect of Suicidal Behaviour. *Psychiatria Danubina* 28(1): 82–85. Interneten: http://www.hdbp.org/psychiatria_danubina/pdf/dnb_vol28_no1/dnb_vol28_no1_82.pdf.

